

LAUDABILE **CARMEN**

ČÁST I.
ŘÍMSKÁ METRIKA

EVA **KUŽÁKOVÁ**

KAROLINUM

Laudabile Carmen

(část I. - Římská metrika)

doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc.

Recenze:

prof. PhDr. Bohumila Moučková, CSc.

Mgr. Lucie Pultrová, Ph.D.

Redakce Jan Hejzl

Obálka Jan Šerých

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba studio Lacerta (www.sazba.cz)

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2012

© Eva Kuťáková, 2012

ISBN 978-80-246-2093-0

ISBN 978-80-246-2487-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Předmluva	11
Značky a zkratky	12
1 PROZÓDIE	13
1.1 Slovní přízvuk	15
1.1.1 Penultimové pravidlo	15
1.2 Délka slabik	17
1.2.1 Muta cum liquida	20
1.2.2 Brevis in longo (<i>syllaba brevis in elemento longo</i>)	20
1.3 Prozodické změny ve skupinách vokálů	22
1.3.1 Krácení slabiky – jambické krácení (<i>tzv. brevis brevians</i>)	22
1.3.2 Krácení ve skupině vokálů (<i>vocalis ante vocalem corripitur</i>)	23
1.3.3 Synizeze	23
1.3.4 Synkopa a anaptyxe	24
1.3.5 Distractio	24
1.3.6 Hiát, elize/synaloifé a afereze/prodelisio	25
1.3.6.1 Hiát	25
1.3.6.2 Elize / synaloifé	26
1.3.6.3 Afereze / <i>prodelisio</i>	26
1.3.6.4 Ponechání hiátu	26
1.3.6.5 Logický hiát	26
1.3.6.6 Metrický hiát	27
1.3.6.7 Prozodický hiát	28
2 METRIKA	30
2.1 Nejstarší latinský verš – saturnius	31
2.2 Verš – tvar – význam	34

2.2.1 Verš a rytmický impuls	35
2.2.2 Verš a synafie	36
2.3 Latinský časoměrný versifikační systém	37
2.3.1 Výstavba verše	37
2.3.1.1 Nejmenší jednotky – elementa	37
2.3.1.2 Stopa – pes	37
2.3.1.3 Základní stopy	38
2.3.1.4 Metrum – metron/míra	39
2.3.1.5 Úplnost / neúplnost verše	39
2.3.1.6 Cézura a diereze	40
2.3.1.7 Klauzule	41
2.3.1.8 Uspořádání veršů	41
2.4 Iktus	43
2.4.1 Veršový spád	45
2.5 Daktylské verše	46
2.5.1 Daktylský hexametr (<i>hexameter dactylicus/heroicus, da⁶</i>)	46
2.5.1.1 Klauzule hexametru	47
2.5.1.2 Spondejský verš	47
2.5.1.3 Cézury v daktylském hexametu	48
2.5.1.4 Typy cézur	48
2.5.1.5 Diereze	50
2.5.1.6 Přehledné schéma veršových předělů v hexametu	51
2.5.2 Pentametr (<i>pentameter, da⁵</i>)	53
2.5.3 Daktylský tetrametr (<i>tetrameter acatalecticus / alcmanicus, da⁴</i>)	54
2.5.4 <i>Hemiepes</i>	54
2.6 Jambické verše	56
2.6.1 Specifická pravidla – leges	57
2.6.2 Jambické veršové formy	59
2.6.2.1 Jambická dipodie (<i>monometer iambicus, ia</i>)	59
2.6.2.2 Akatalektický jambický kvaternár/dimetr (<i>quaternarius (dimeter) acatalecticus, ia⁴</i>)	59
2.6.2.3 Katalektický kvaternár (<i>quaternarius catalecticus, ia^{4e}</i>)	61
2.6.2.4 Senár (<i>senarius, ia⁶</i>)	62
2.6.2.5 Septenár (<i>septenarius /iambicus/, ia⁷</i>)	63
2.6.2.6 Jambický tetrametr akatalektický – oktonár (<i>octonarius iambicus acatalecticus, ia⁸</i>)	64
2.6.2.7 Jambický trimetr akatalektický (<i>trimeter acatalecticus, ia³</i>)	65
2.6.2.8 Jambický trimetr katalektický (<i>trimeter catalecticus, ia^{3e}</i>)	67
2.6.2.9 Jambický trimetr „kulhavý“ (<i>trimeter choliambicus/Hipponactus, scazon, ia^{ch}/ ia^{6s}</i>)	67

2.7 Trochejské verše	68
2.7.1 Trochejská dipodie (<i>monometer trochaicus, tr²</i>)	68
2.7.2 Trochejská tripodie, tzv. ityfalik – (<i>ithyphalicus, ith</i>)	69
2.7.3 Trochejský kvaternár (<i>quaternarius trochaicus</i>)	69
2.7.3.1 Forma akatalektická – (<i>quaternarius trochaicus acatalecticus, tr⁴</i>)	69
2.7.3.2 Forma katalektická – katalektický trochejský dimetr (<i>dimeter t. catalecticus, tr^{4c}</i>)	70
2.7.4 Septenár (<i>septenarius trochaicus, tr⁷</i>)	71
2.7.5 Trochejský „kulhavý“ tetrametr (<i>tetrameter trochaicus</i>)	74
2.7.6 Trochejský oktonár (<i>octonarius trochaicus acatalecticus, tr⁸</i>)	75
2.8 Anapestické verše	76
2.8.1 Akatalektická dipodie/dimetr (<i>dimeter anapaesticus acatalecticus, an²</i>)	76
2.8.2 Anapestický kvaternár/dimetr (<i>quaternarius/dimeter anapaesticus, an⁴</i>)	77
2.8.3 Anapestický kvaternár katalektický, paroimiak (<i>quaternarius an. catalecticus – paroemiacus, an^{4c}</i>)	79
2.8.4 Anapestický septenár/katalektický tetrametr (<i>septenarius/tetrameter an. catalecticus, an⁷</i>)	80
2.8.5 Anapestický oktonár/ akatalektický tetrametr (<i>tetrameter acatalecticus an., an⁸</i>)	80
2.9 Krétické a bakchejské verše	82
2.9.1 Krétická dipodie/dimetr (<i>dimeter creticus, cr²</i>)	82
2.9.2 Krétický kvaternár/tetrametr (<i>quaternarius/tetrameter creticus, cr⁴</i>)	83
2.9.3 Krétické kólon (<i>colon creticum, cr^{col}</i>)	84
2.10 Bakchejské verše	85
2.10.1 Bakchejská dipodie/dimetr (<i>dimeter bacchius, ba²</i>)	85
2.10.2 Bakchejský kvaternár/tetrametr (<i>akatalektický</i>), (<i>quaternarius bacchius acatalecticus, ba⁴</i>)	86
2.10.3 Bakchejské kólon (<i>colon bacchium, ba^{col}</i>)	86
2.11 Jónické verše	88
2.11.1 Jónický akatalektický dimetr a minore (<i>dimeter ionicus a minore /acatalecticus/ cum anaclasi = c. anacreontem</i>)	88
2.11.2 Jónický katalektický tetrametr a maiore (<i>tetrameter ionicus a maiore catalecticus, io^{ma4c}</i>)	89
2.11.3 Jónický akatalektický tetrametr a minore (<i>ionicus a minore tetrameter acatalecticus, io^{mi4}</i>)	89
2.11.4 Jónický systém (<i>systema ionicum a minore</i>)	90
2.11.5 Galijamb (v. <i>galliambicus, ga</i>)	90
2.12 Aiolské verše a veršové systémy	91
2.12.1 Jednotlivé formy aiolských veršů	92
2.12.1.1 Choriamby	92
2.12.1.1.1 Choriambický akatalektický dimetr (<i>dimeter choriambicus acatalecticus, cho²</i>)	92

2.12.1.1.2 Choriambický dimetr katalektický / aristofanej (<i>dimeter choriambicus catalecticus</i> / v. <i>aristophaneus, cho^{2c}</i>):	92
2.12.1.1.3 Choriambický tetrametr akatalektický (<i>tetrameter choriambicus acatalecticus, cho⁴</i>):	92
2.12.1.2 Glykonej (v. <i>glyconeus, gl</i>)	93
2.12.1.3 Ferekratej (v. <i>pherecrateus, ph</i>)	94
2.12.1.4 Falécký hendekasylab (<i>hendecasyllabus phalaecius, ph¹¹/ phal</i>)	95
2.12.1.5 Alkajský hendekasylab (<i>alcaicus hendecasyllabus, alc¹¹</i>)	96
2.12.1.6 Alkajský dekasylab, (<i>alcaicus decasyllabus, alc¹⁰</i>)	97
2.12.1.7 Alkajský enneasylab (<i>alcaicus enneasyllabus, alc⁹</i>)	97
2.12.1.8 Sapfický hendekasyllabus (<i>sapphicus minor / sapphicus hendecasyllabus, sapph^{m1}</i>)	98
2.12.1.9 Sapfický verš větší (<i>sapphicus maior, sapph^{ma}</i>)	99
2.12.1.10 Asklepiadský menší verš (<i>asclepiadeus minor, as^{m1}</i>)	100
2.12.1.11 Asklepiadský větší verš (<i>asclepiadeus maior, as^{ma}</i>)	100
2.12.1.12 Adonský verš (v. <i>adonius, ad</i>)	101
2.12.1.13 Reizianské kólon (<i>colon Reizianum, r^{col}</i>)	101
2.12.1.14 Priapský verš (v. <i>Priapeus, pr, gl + ph</i>)	102
2.13 Asynartetické verše	104
2.13.1 Verš Archilochův (v. <i>archilochius, arⁿ</i>)	104
2.13.2 Elegiambický verš (<i>elegiambus, el^{ia}</i>)	104
2.13.3 Jamboelegický verš (<i>iambelegus, ia^{el}</i>)	105
2.13.4 Verš Dofilův (<i>diphilius, diph</i>)	105
2.13.5 Epóda a epódický verš	105
2.14 Strofa	107
2.14.1 Čtyřveršové stropy	109
2.14.1.1 Alkajská strofa (<i>systema alcaicum</i>)	109
2.14.1.2 Sapfická strofa (<i>systema sapphicum</i>)	109
2.14.1.3 Asklepiadská strofa II. (<i>systema asclepiadeum alterum</i>)	110
2.14.1.4 Asklepiadská strofa III. (<i>systema asclepiadeum tertium</i>)	111
2.14.2 Dvouveršové stropy	111
2.14.2.1 Elegické distichon (<i>distichon elegicum</i>)	111
2.14.2.2 Archilochova (též Alkmánova) strofa I. (<i>systema archilochium primum</i>)	112
2.14.2.3 Archilochova strofa II. (<i>systema archilochium alterum</i>)	113
2.14.2.4 Pythiambická strofa I. (<i>systema pythiambicum primum</i>)	113
2.14.2.5 Pythiambická strofa II. (<i>systema pythiambicum alterum</i>)	113
2.14.2.6 Jambická strofa (<i>systema iambicum</i>)	114
2.14.2.7 Archilochova strofa V. (<i>systema archilochium quintum</i>)	114

2.14.2.8 Archilochova strofa IV. (<i>systema archilochium quartum</i>)	115
2.14.2.9 Archilochova strofa III (<i>systema archilochium tertium</i>)	115
2.14.2.10 Hipponaktejská strofa (<i>systema hipponacteum</i>)	115
2.14.2.11 Asklepiadská strofa (<i>systema asclepiadeum</i>)	115
2.14.2.12 Strofa sapfická II. – větší (<i>systema sapphicum alterum/maius</i>)	116
3 LATINSKÝ VERŠ NA KONCI ANTIKY	117
LITERATURA	120
Prozódie a metrika	120
Bibliografie	121
Literární teorie a literární dějiny	121
REJSTŘÍK CITOVANÝCH MÍST	122

PŘEDMLUVA

Tato příručka je koncipována jako pomůcka pro vysokoškolské studenty, učitele i další zájemce, kteří hledají poučení o římské metrice. Cílem bylo podat přehledným a srozumitelným způsobem výklad o této nesnadné oblasti poetiky. V první části jsou postupně probrány hlavní prozodické zásady, v části druhé jsou představeny všechny důležitější veršové rozměry a strofické útvary. Zvolená koncepce přirozeně vedla k tomu, že jsou v obou částech ke všem uváděným pravidlům a veršovým útvarům zařazovány příklady, a to ve větší míře než tomu bylo v dosavadních u nás vydaných příručkách a přehledech.

Vzhledem k tomu, že se v posledních desetiletích odborný zájem i vysokoškolské studium latinsky psané literatury zaměřují nejen na díla klasického období, ale že vzrůstá zájem také o básnická díla z období okrajových – z doby archaické i pozdní – jsou u jednotlivých veršových rozměrů vybírány příklady ilustrující daný jev, pokud je to možné, v co nejširším časovém spektru. To by mělo zároveň přispět k ucelenější představě o básnické produkci v průběhu celého trvání římské poezie a alespoň rámcově informovat o formálním vývoji té které veršové formy. Všechny ilustrační příklady jsou uvedeny v textové i metrické podobě.

Přestože metrika jako taková bývá považována za disciplínu pouze technickou, snažila jsem se přistupovat k dané problematice co možná komplexně a na vhodných místech poukázat na další aspekty a vlastnosti metra tak, aby bylo patrné, že básnický rytmus, toto zvláštní členění jazykového projevu, které se bezprostředně odvíjí od metrické normy, tvoří základní složku básnického díla.

Česká příručka k antické metrice vyšla naposledy v r. 1955 (F. Novotný, *Řecká a římská metrika*), slovenská v r. 1990 (M. Okál, *Antická metrika a prekladanie*) a u nás dosud nejčastěji používaná osvědčená německá publikace (F. Crusius, *Römische Metrik: eine Einführung*) byla sice poněkud doplněna v 60. letech a v reprintech vychází i nadále, ale pochází již z 20. let. Bylo proto nutné reagovat na nové názory nebo uvést názory, které sice nejsou nové, ale u nás zatím nejsou příliš rozšířené. Přitom do značné míry ovlivňují jak teorii verše, tak praktický přístup k výuce této disciplíny. Jedná se zejména o otázky typu a role slovního přízvuku a metrického důrazu, resp. jejich vzájemného vztahu; dále jsou to názory na rytmický princip saturnského verše a také na metrickou interpretaci veršů aiolských. S tím vším souvisejí i jisté korekce odborné terminologie.

Děkuji oběma recenzentkám, prof. PhDr. Bohumile Mouchové, CSc., a doc. Mgr. Lucii Pultrové, Ph.D., za podnětné a cenné připomínky i dobré rady, Mgr. Martině Vaníkové za účinnou pomoc při konečném technickém zpracování. V neposlední řadě pak děkuji svému manželovi za jeho trpělivou podporu.

Autorka

ZNAČKY A ZKRATKY

c.	<i>catalecticus</i> (katalektický)
h	hiát
n. (nn.)	a následující
t.	trimetr
v.	<i>versus</i> (verš)
—	<i>elementum longum</i> – element dlouhý
⌒	<i>elementum breve</i> – element krátký
⌒⌒	<i>elementum anceps</i> – element kolísavý
⌒⌒⌒	<i>elementum biceps</i> – element dvojtvarý
○	<i>elementum indifferens</i> – element volný na konci verše nebo kóla
∩	<i>elementum indifferens</i> – element volný na začátku aiolských veršů
^	chybějící element
⋮	cézura v metrickém schématu
⋮⋮	diereze v metrickém schématu
/	cézura v textu
//	diereze v textu
///	konec verše
///*	konec strofy
::	změna osoby v dram. dialogu

Zkratky veršových stop (horní index v konkrétních verších označuje počet stop ve verši, příp. další upřesnění vlastností):

anapest	an
bakchej	ba
daktyl	da
choriamb	cho
jamb	ia
jónik	io
krétik	cr
trochej	tr

1 PROZÓDIE

Prozódie jako disciplína zabývající se sledováním zvukových a rytmických vlastností konkrétního jazyka (přízvuku, délky hlásek a slabik, intonace, výslovnosti apod.) přesahuje do řady dalších, hlavně lingvistických disciplín. Mluvíme-li o básnictví, chápeme prozódii jako součást versologie¹, která zkoumá uplatnění uvedených specifických vlastností daného jazyka ve výstavbě verše, vypovídá o typu verzifikačního systému, o podmínkách jeho fungování a o jeho vývoji.

Po celou dobu trvání a vývoje římské poezie, tj. od pol. 3. stol. př. n. l. až do konce antiky, se v básnické tvorbě uplatňoval časoměrný verzifikační systém. Časoměrnou versifikaci poznali Římané v řecké poezii a aplikovali ji ve svých, latinsky psaných dílech. Vystává otázka, zda to bylo v souladu s možnostmi, tedy s prozodickými vlastnostmi latinského jazyka. Prozodické vlastnosti latiny, které jsou určující pro versifikační systém římského básnictví, vyplývají především z kvantitativní povahy vokálů, resp. slabik a s tím i úzce spojených otázek přízvuku. Ačkoli se stále předpokládá, že latinský jazyk sám o sobě nebyl ideálním základem pro kvantitativní poezii, základní podmínku splňoval. Latina má dlouhé a krátké vokály, délka má v latině dokonce distinktivní funkci (je fonologickým činitelem), jak to vidíme na příkladech: *acer/ācer* (javor/ostrý), *malus/mālus* (zlý/jabloň), *cecidī* (*spadl jsem, ke cadō – padám*)/*cecidī* (zabil jsem, k *caedō – porážím, zabijím*).

Opozice dlouhé a krátké slabiky však není jediným faktorem, který působí v rytmickém půdorysu latinského verše. Nelze např. opomenout jistý, byť jen přidružený význam slabiky a slabičnosti. Dobře si to uvědomujeme při poslechu nejobvyklejšího verše, daktylského hexametru, ve kterém má vyšší či nižší počet slabik značný vliv na tempo. Kombinace normovaného počtu slabik a střídání kvantit je zcela zřejmá u lyrických aiolských rozměrů a tendence k ustálenému počtu slabik se projevuje i u jambického trimetru.

Dalším opěrným činitelem veršového zvuku je přízvuk, a to přízvuk slovní, akcent. Dosud však není zcela objasněno, jaký typ přízvuku latina měla.² Obvykle se rozhoduje mezi dvěma možnostmi – přízvukem dynamickým (tzn. přízvukem, který by měl dodat přízvučné slabice větší intenzitu, a proto se také označuje jako intenzivní nebo expiratorní) a přízvukem melodickým, který přízvučnou slabiku od nepřízvučné odlišuje jiným tónovým průběhem, tj. výškou tónu.

Diskutabilní je, zda vůbec a kdy mohl mít určitou, doprovodnou roli metrický důraz, iktus. Chápeme-li metrický důraz v souladu s moderní metrikou pouze jako prostředek k popisu

¹ Versologie, teorie verše, je od starověku považována za součást poetiky a patří tedy k jejím nejstarším součástem. Poetikou rozumíme disciplínu, jejímž úkolem je především zkoumání morfologie literárního díla, tj. stavby a tvaru, specifických výrazových prostředků – figur a tropů –, výstavby a organizace verše; jejími součástmi jsou prozódie, metrika a strofika. Další součástí je nauka o rýmu, která má pro římskou poezii poměrně omezený význam, neboť rým se začíná v latinsky psané poezii projevovat až v pozdním období, a to ještě v jednoduchých formách. Jakousi nukleární podobou rýmu je však homoioteleuton, hlásková shoda konců slov, které můžeme sledovat už u básníků klasického období.

² Viz Pultrová, L. (2010a), Constitution of the Classical Latin accent. In: Anreiter, P. – Kienpointner, M. (eds.) *Latin Linguistics Today* (Proceedings from the 15th International Colloquium on Latin Linguistics, Innsbruck, April 4–9, 2009). Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, s. 71–82. Pultrová, L. (2010b), Od praindoevropského ke klasickému latinskému akcentu. In: Dočkalová, L. (ed.) *Indoevropská fonologie a morfologie: Sborník z Brněnského indoevropistického kolokvia*. Brno: Masarykova univerzita, s. 55–70.

metrické struktury, k vymezení stopy a jejich vlastností, pak je nepochybné, že i v latinském verši má své místo. Jenže diskuse se vede o tom, zda byl iktus při recitaci realizovaným přízvukem. Případné koexistenci akcentu a iktu v latinském časoměrném verši byla věnována velká pozornost, i když (nebo právě proto) zde badatelé narážejí na řadu úskalí. Tím základem je nevyjasněnost charakteru latinského slovního přízvuku vůbec a jeho eventuálního vývoje. V řeckém časoměrném verši poskytuje rytmu oporu melodický přízvuk. Existence melodického přízvuku v latině je však sporná a na zprávy římských gramatiků nelze spoléhat.³ Autoři nových rozborů, především Plautových a Terentiových komedií, se přiklánějí k tomu, že melodický přízvuk měla latina v archaickém a ještě i na počátku klasického období, nejméně do 1. stol. př. n. l., možná ještě déle.⁴ Pokud tomu tak skutečně bylo, zbývá odpovědět na otázky, jaký byl přízvuk v dalších obdobích trvání římské literatury včetně toho, jak se tento melodický přízvuk změnil na důrazový, a jaký byl vztah penultimového pravidla k oběma typům akcentu.

Ve verši se tedy vedle střídání dlouhá//krátká musel ještě projevovat slovní přízvuk. Rytmičká linie metra se tak setkává a někdy i střetává nejen s linií slovního, ale i větňého přízvuku, která je ovšem do určité míry také melodická, neboť se v ní projevuje sestupnost či vzestupnost slovních celků a jistě i intonační linie věty. Dá se očekávat, že souběh těchto dvou linií bude působit vzhledem k metrické linii rušivě, že může jít proti časoměrné versifikaci. Římští básníci archaického období, jak to stav jazyka dovoľoval, v hojně míře proto využívali možnosti různých úprav délky slabik, vokálů nebo hláskových skupin k tomu, aby snadněji vyhověli přísným požadavkům metra, a zdá se, že je k tomu vedla právě snaha snížit interferenci přirozeného přízvuku a metrické linie. Pokud jde o vysoký epický styl, můžeme stopy určitých obtíží v plynulosti verše najít v Enniových hexametrech (např. umístování „nedaktylských“ slov a tvarů).⁵ Poněkud jinak je tomu s velmi pestrou variabilitou veršů Plautových komedií. Přestože i tady je patrná určitá míra neshody, nedosahuje takového stupně jako u pozdějších autorů.⁶ Na druhé straně však lze doložit, že básníkům klasického období nečiní plynulost verše potíže. Pokud u nich nacházíme výraznou divergenci mezi akcentem a iktem, můžeme vysvětlení často najít v důvodech estetických.⁷

³ Římští gramatikové, z jejichž děl čerpáme zprávy, často a příliš podléhali pro ně vzorovým řeckým příručkám. Jako pokračovatelé řeckých filologů a gramatiků užívali „zdeděné“ terminologie. Ta dobře vyhovovala řečtině, ne vždy však latině. Postup latinských gramatiků odpovídal tehdejšímu stavu myšlení o jazyce a bylo by nespravedlivé posuzovat jejich počínání jako bezhlavé přejímání. Věda nemá vždy možnost postupovat tak rychle, jak by se to později mohlo jevit. Soubor pasáží o této problematice v dílech římských gramatiků viz Schoell, F. (1876), *De accentu linguae latinae veterum grammaticorum testimonia* (Acta societatis philologiae Lipsiensis, 6). Leipzig.

⁴ Boldrini, S. (1999), *Prosodie und Metrik der Römer*. Stuttgart/Leipzig, s. 3 uvádí, že melodický akcent měla latina od 3. stol. př. n. l. do 1. až 2. stol. n. l.

⁵ Nejčastěji uváděný příklad Enniova ne-plynulého hexametru – *parsis hastis longis campus splendet et horret* (Vahlen, J. (1903), *Ennianae poesis reliquiae*. Leipzig, var. 14) má ovšem naprostou shodu slovního přízvuku se silnou metrickou pozicí, takže je to hexametru spíše přízvučný než časoměrný. Podobné shody jsou i ve verších Plautových a Terentiových komedií, zejména ve verších jambických a trochejských.

⁶ Zajímavé, i když drobné srovnání v úvodu k vydání Plautovy komedie *Menaechmi* podává F. Conrad (Leipzig-Berlin, 1929, s. 16 n.). Porovnal 13 veršů z Plautovy komedie *Lano*, *Phaedrových bajek* a *Senekova Agamemnona* a zjistil, že v Plautových verších se veršový přízvuk odchyluje od slovního 5×, u *Phaedra* 14× a u *Seneky* dokonce 24×. Při hodnocení rozdílů je ovšem nutné přihlížet i k vývoji latinského literárního jazyka, resp. k postupnému narůstání literalizace a narůstání rozdílů mezi literárním a hovorovým jazykem.

⁷ Poměrně podrobně a co možná objektivně se problematikou akcentu a iktu (i z hlediska školské praxe) zabýval už v 60. letech Wilkinson, L. P. (1963), *Golden Latin Artistry*. Cambridge, kap. IV – Verse Rhythm, s. 89–166.

1.1 Slovní přízvuk⁸

Lze předpokládat, že v období, které se shoduje s obdobím vzniku, rozkvětu i ústupu římské literatury, tj. v období od 3. stol. př. n. l. a dále až do konce antiky, byl přízvuk ustálený podle tzv. (ante)penultimového pravidla.

1.1.1 Penultimové pravidlo

- Penultima dlouhá je přízvučná,
- pokud je krátká, posunuje se přízvuk na antepenultimu, tzn. blíže k začátku slova.

Seřadíme-li slova podle počtu slabik, je přízvuk s ohledem na penultimové pravidlo umístován takto:

- a) Jednoslabičná plnovýznamová slova jsou vesměs přízvučná.
- b) Dvojslabičná slova mají přízvuk na první slabice; v těchto slovech má tedy přízvuk stále místo, což zdánlivě odpovídá penultimovému pravidlu, ovšem rozhodující není délka penultimy, ale prostý fakt dvou slabik. Přízvučná tedy může být stejně tak slabika krátká jako dlouhá, slabika otevřená jako zavřená: *malus*, *civis*, *contrā*, *gutta*.
- c) Ve slovech tříslabičných a víceslabičných nese přízvuk penultima, pokud je dlouhá. Pokud je krátká, posunuje se přízvuk na slabiku, která jí předchází (tj. třetí slabiku od konce slova), antepenultimu: *nobilis* – *nobilior* – *nobilissimus*; *civitas* – *civitātēs*; *sollicitūdō* – *sollicitūdinēs* – *sollicitūdinibus*; *laudat* – *laudāvit* – *laudāverimus*.

Antičtí gramatikové upozorňují na zvláštní přízvukování tvarů s připojeným enklitikem: jednoslabičná enklitika *-que*, *-ve*, *-ne*, *-dum* ve spojení s dvojslabičným slovem působí tak, že se přízvuk přenáší na poslední slabiku předcházející před enklitikem, i když je tato předcházející slabika krátká: *mareque*, *tuaque*. Pokud je však příklonka pocitována jako součást slova (*utinam*), je přízvuk pravidelný: *itaque* = proto – *itaque* = a tak.

V některých případech se umístění přízvuku jeví jako odchýlné od penultimového pravidla, ale jde spíše o to, že se zachovává povědomí o původních tvarech, které byly přízvukovány podle penultimového pravidla:

- a) sloveso *facio* ve složeninách, v nichž nedochází ke změně vokálu v kmeni, je pocitováno jako samostatné a podržuje si přízvuk: *assuefacit*, *calefacit*. Podobně je tomu u složenin *-feri*, ve kterých si jednoslabičné tvary *fis* a *fit* podržují přízvuk – *calefīs*, *calefīt*;
- b) ve slovech, v nichž se původní přízvučná penultima stala po apokopě koncovou slabikou, je přízvuk na poslední slabice; jedná se zejména o apokopu vokálu enklitika *-ne*, *-ce*: *illice* > *illic*, *satisne* > *satīn*, *hocce* > *hoc*, jednak o apokopované imperativy sloves *dicere*, *ducere* ve složeninách: *addice* > *addic*, *produce* > *produc* (vyskytují se však zřídka);

⁸ Vzhledem k tomu, co jsme uvedli o latinském přízvuku, jsou dále již uváděna pravidla, která platila v době největšího rozkvětu římské literatury, tj. v období 1. stol. př. n. l. až 2. stol. n. l. I tak se názory na některé jevy stále liší a jsou předmětem vědecké diskuse.

- c) v synkopovaných tvarech typu *Arpinas*, *Samnis*, ve kterých byl původní přízvuk také na penultimě *Arpinatis*, *Samnitis*;
- d) ve vlastních jménech typu *Ovidius*, mají krátké poslední tři slabiky, je přízvuk na krátké penultimě v gen. sg. *Ovidi*, z nestaženého gen. *Ovidiī*.

Shrnutí

V latině (až na výše uvedené výjimky) není slovní přízvuk na poslední slabice a nepřekračuje hranici třetí slabiky od konce slova, antepenultimy.⁹

⁹ U archaických dramatiků se připouštěla možnost přízvukování kvartultimy u slov typu *familia*, upozorňují na to vesměs starší komentovaná vydání Plautových komedií i odborná literatura. Tento názor vychází z metrické analýzy a je tedy možné jej připustit jen při uznání metrického akcentu, iktu, jak připomíná Questa, C. (2007), *La metrica di Plauto e di Terenzio*, Urbino, s. 405 n., pozn. 54.

to dokonce považováno za elegantní (*olim politius*), v jeho době to však už znělo poněkud nekultivovaně (*iam subrusticum*).¹⁴

Zcela jiná situace je však u nom. sg. substantiv 3. deklinace s kmenem -it- (např. miles). Zde se – na rozdíl od od jednoduchého a nepevného koncového -s v jiných gramatických tvarech – můžeme setkat dokonce i s poziční délkou, která vychází z dosud živého jazykového povědomí o původním tvaru (-es < *-ess < *-it-s). Z veršů archaických autorů lze usuzovat, že před následujícím slovem s náslovným vokálem se toto zdvojení projevovalo ve výslovnosti, takže miles, sospes, dives mohlo být v takové pozici měřeno jako dvě dlouhé slabiky, např. milēs inpransus astat, aes censet dari (Plaut. Aul. 528, pod. Plaut. Mil. 108, v jambech).

Podobně tomu je u **koncového -c** v zájmených tvarech nom. sg. neutr. *hoc, istuc, illuc*, kde je poziční délka reliktem apokopované příklonky *-ce* (*hoc*. < **hocce* < **hodce*). U Plauta a Terentia je proto např. v trochejském septenáru délka *hōc erat quod* (Plaut. Men. 1135), v jambickém senáru *istūc ago equidem* (Ter. Eun. 349). Tvar *hoc* se ještě u básníků klasického období v daktylském hexametu měří dlouze, právě jako pozůstatek starší výslovnosti:

<i>hoc erat, hoc, votis, inquit, quod saepe petivi</i>	Verg. Aen. XII,259
<i>hoc opus, hoc studium parvi properemus et ampli</i>	Hor. Epist. I,3,28
<i>nec docet hoc omnes, sed quos nec inertia tardat</i>	Tib. I,2,23
<i>hoc erat in primis, quod me gaudere iubebas?</i>	Prop. II,24b,17

Poziční délku netvoří skupiny: **sc sq st sp** (**sm** ve slovech řeckého původu) na počátku slova:

<i>ponite. Spes sibi quisque</i>	Verg. Aen. XI,309
<i>quem malā stultiti(a) et quemcunqu(e) inscitia veri</i>	Hor. Sat. II,3,43

Případy, ve kterých by si básníci pomáhali touto licencí, se v klasickém období vyskytují zřídka. S vědomím, že jde o určité vybočení z pravidel, zacházeli s těmito skupinami hlásek tak, aby k porušování nedocházelo. Umísťovali je raději na začátek verše (a) nebo tam, kde poziční délky není třeba, tzn. po slabice přirozeně dlouhé (b), nebo kde pozici posílí koncová souhláska předcházejícího slova (c):

a) <i>spumantem pateram et pleno se proluit auro</i>	Verg. Aen. I,739
<i>scire nefas. magno se iudice quisque tuetur</i>	Lucr. I,127
<i>squamigeris avidos figit cervicibus ungues</i>	Ov. Met. IV,717
<i>stabat et ignarus sua se tractare pericla</i>	Ov. Met. VIII,196
b) <i>diffugere undae, squalent fontesque lacusque</i>	Stat. Theb. IV,700
<i>inferimus tepidō spumantia cymbia lacte</i>	Verg. Aen. III,66
c) <i>terraque rasa sonat squamis, quique halitus exit</i>	Ov. Met. III,75
<i>stabat nuda Aestas et spicea sarta gerebat</i>	Ov. Met. II,26

¹⁴ Cic. Or. 161. O vynechávání -s na konci slova píše i Quintilianus a uvádí, že to bylo kvůli nelibozvučnosti: „To byl důvod, proč Servius Sulpicius vynechával koncové s, jestliže za ním následovala souhláska. Kárá to Luranus, ale hájí Messala, neboť věří, že ani Lucilius s koncovým -s nepočítal“ (Quint. IX,4,37 n.).

1.2.1 *Muta cum liquida*

Poziční délku často netvoří také hlásková skupina, která se tradičně nazývá *muta cum liquida*, přesněji *muta cum liquida et cum nasali* – hláska němá/plosiva, plynná/likvida a nosová/nazála. Do této skupiny tedy patří:

b p d t g c q + l r m n

Uvažujeme-li o tom, jaké prozodické možnosti poskytuje, je třeba rozlišovat, jakou oblast jazyka máme na mysli. Obecně (v próze) tato skupina regresivní dlužení slabiky nepůsobí. Zřejmě už od nejstarších dob běžná mluva možnost prodloužení ignorovala. Z prozodického hlediska byly však tyto skupiny/slabiky považovány za obojetné (*syllaba anceps, communis*). Dvojaké zacházení umožňuje nejednotný výměr hranice slabiky, její otevřenost či zavřenost: *gene-trix* nebo *genet-rix*. Básníci archaického období s prodloužením slabiky, která předchází této skupině, většinou nepočítali: např. Plautus (ia⁶ Trin. 520) měří v jambické klauzuli *illunc āgrum*, pododobně Ennius v Annálech (I,107): *quālem tē pātriae custōdem dī genuērunt*; Pacuvius (Ant. 2): *quādrupes tardigrad(a) āgrestis humilis aspera*. Básníci klasického období využívali však možnosti volby a podle potřeby zacházeli s těmito slabikami jako s dlouhými nebo krátkými. Obvykle se jako příklad uvádí Ovidiův verš s dvojnásobným měřením stejného slova: *et prīmō similis volūcrī, mox vēra volūcris* (Ov. Met. XIII,607). Příkladů bychom však našli řadu, i když ne takto křiklavých: *et maest(um) inlācrimat templis ebur aeraque sudant* (Verg. Georg. I,480); *nudus āgris* (Hor. Serm. II,3,185); *cum prece turīcremis // sum venerata sācris* (Ov. Her. 2,18); naproti tomu *āgricola incurvo* (Verg. Georg. II,513); *et situs āgri* (Hor. Epist. I,16,4); *ibis Cēcropios portus* (Ov. Her. 10,125); *āgmīne Thybris* (Verg. Aen. II,782).

Výjimkou je **skupina gn**, která poziční délku vždy tvoří: *ignibus aether* = —○○ (Verg. Aen. I,90; Ov. Met. I,254); pod. *matribus agnos* (Verg. Aen. I,635), *inter audaces lupus errat agnos* (Hor. Carm. III,18,13, sapph.).

1.2.2 *Brevis in longo* (*syllaba brevis in elemento longo*)

Brevis in longo znamená prodloužení krátkého posledního elementu (krátké poslední slabiky) verše v některých rozměrech, kde očekáváme element dlouhý. Jde tedy o prodloužení z metrických důvodů. Vychází se z obecného pravidla, že na konci každé periody, tedy i každého verše nebo veršového kóla, může být pravidelný dlouhý element nahrazen krátkou slabikou (o poslední slabice platí – *ultima indifferens*). Taková krátká slabika je v místě rytmického „švu“ a je spojena s přirozenou odmlkou, která trvá slabiky (i když jen zdánlivě) prodlužuje. I u básníků klasického období lze najít *brevis in longo* na místě mužské césury (na pozici metricky příznakové), tj. na konci veršového kóla:¹⁵

¹⁵ Jako *brevis in longo* označují někteří vydavatelé či komentátoři Plautových a Terentiových komedií prodloužení krátké slabiky na určitých místech iambických nebo trochejských veršů: *atque argento comparando fingerē fallaciam* (Plaut. Asin. 250, tro⁷). Toto vymezení není však jednotné, je doplňováno dalšími pravidly a licencemi nebo je takovýjev prostě komentován jen *ad hoc*.